

V okviru formalnega enoglasja se je odigrala cela vrsta zgodovinskih stilnih men, dokler kulturna in ustvarjajoča moč antičnega Grka ni opešala v čutnem mehkužju, se razbila v brezskrajnem individualizmu in — zamrla. Kulturna središča so se prenesla na zapad, kjer so sveže barbarske moči ustvarile nove podlage za novo — krščansko umetnost.

Literatura. H. Abert, *Antike Musik*, Adlers Handbuch der Musikgeschichte, Leipzig—Wien, 1924. — Curt Sachs, *Antike Musik*, Bückens Handbuch der Musikwissenschaft, 1930. — Riemann, *Handbuch der Musikgeschichte*, 1901. — Ambros, *Handbuch der Musikgeschichte*, 1862. — C. Sachs, *Vergleichende Musikwissenschaft*, Leipzig, 1928. — Erich Frank, *Mathematik u. Musik und der griechische Geist*, Logos, 1920/1. — H. Abert, *Die Lehre vom Ethos in der griechischen Musik*, Leipzig, 1899. — H. Abert, *Die Musikanschauung des Mittelalters und ihre Grundlagen*, Halle, 1905. — C. v. Jan, *Musici scriptores Graeci*, Leipzig, 1895. — Alma Sodnik, *Zgodovinski razvoj estetskih problemov*, Ljubljana, 1928. — J. v. Arnold, *Die alten Kirchenmodi, historisch u. akustisch entwickelt*, Leipzig. — M. Wundt, *Griechische Weltanschauung*, Leipzig-Berlin, 1917.

GRMADA

BOGOMIR MAGAJNA

Inženjer Radovan Kastelic je stopil iz kritja in odšel po rebri Grmade proti vrhu. Zdaj pa zdaj se mu je spačil obraz v trpek nasmeh, ki je postal še vse bolj viden, ko mu je pogled zaplaval čez pokrajine. V nedogled so se širile — tu in tam kaka gora, tu in tam vinogradi, tu in tam bele vasi — ležale so v sinjini ozračja za prosojnimi tenčicami plašno, kakor da bi jih bilo strah pred nečim strahotnim, ki se je bližalo vse te dni, tu in tam kak bor, žalosten, teman sredi sivine kamnov — po belih cestah ob obzorjih neskončne vrste vojakov in voz in pisk lokomotive, ki je od nekje, kakor iz nevidnosti raztrgal gluho mrko molčanje. Inženjer je iskal zelenja, da bi se skrtil pred pekočim solncem. Našel je na vrhu nekaj brinjev. Sedel je za nje na ojstrico, pomešano s šopi resja, in se naslonil na ploščati kamen. A tam onstran gore je bila slika vsa drugačna. Od Timave, Devina in morja vse gori do Gorice so gorele vasi. Skoraj ni bilo videti ognjev, a dim se je kotalil visoko v nebo in črnil modrino nad seboj. Le v presledkih se je skozi te strašne megle zalesketala Soča. In vendar ni bilo slišati strelav in grmenja. Pred nekaj urami so utihnili glasovi, ki so poprej blazneli po ozračju.

Inženjer je vzel iz torbe polo papirja in ga razgrnil po kamnu. Rad bi pisal, toda tiste trpke poteze na obrazu so se mu naenkrat izbrisale. Iz oči so mu pritekale solze. Zajokal je glasno in sunkoma. Jokal je skoraj celo uro, ne da bi skušal zaustaviti bolečino, ki se ga je polastila vsega. Potem se je še enkrat ozrl na goreče vasi in se tiho nasmehnil. Prijel je svinčnik in pisal.

Grmada, maja 1917.

Vse sem zvedel. Ti, ljubica silno lepa, si postala izgubljenka izgubljenk. Ali si bila morda lačna? Ali ti nisem pošiljal polovico svojega denarja? Ti, ki si dobro vedela, da je sovražnik, tisti ki je med nami, tujec prekleti, ki grozi uničiti našo deželo in naše ljudstvo, hujši od onega, pred katerim stojimo tu na fronti, ti ki si dobro vedela za vse naše misli in dejanja, ko smo se pripravljali za tiste dni, ko se bomo vrnili od Soče, obrnili orožje proti tujcu med nami, ti, ki si dobro vedela vse to, si postala izdajalka. Ti si se oddelila od sester, ki tkejo skrivaj zastavo svobode. Ti ljubica, ti ki si bila med nami imenovana angel radi svoje lepote! Vem, da gnusoba tvojega srca še ni toliko, da bi izdala vsa naša dejanja in imena bratov in sester. Zato ti še pišem — če te je zvodila strast, da si šla s tujcem, oficirjem — vem, da te ne bo zvodila želja po denarju in razkošju. Saj toliko se vendar nisem mogel varati v tebi. Moj sluga, ki odide danes v zaledje, ti bo prinesel pismo. Milena, ako si uničila sebe, ne upropasti drugih, da ne bodo preklinjali ure, ko sem te uvedel med nas. Spomni se, kaj vse si mi sama govorila, ko sva se sprehajala po stezah, ki so meni tako lepo vzcvetele v prvih dneh te pomladi. Radi sebe ti ne bom očital ničesar. Ne bom več mislil nate odslej. Utrjeval bom to veličastno goro, da jo ne bo zavzel niti ogenj iz pekla. Potem pa bom pomagal — ne — potem pa naj drugi razgrnejo zarjo svobode nad našo zemljo. Tebe pa ne morem soditi jaz. Naj te sodijo drugi, Bog!«

Trenotek še so plave oči obvisela na pismu, potem jih je uprl na Sočo in Adrijo in na Kras, ki se je gubil v modro obzorje kakor v neskončnost. Sedaj so bile te oči brez solza. Inženjer Radovan Kastelic se je zasmel uporno in ponosno. Po sivih kamnih je drvela senca stroja, ki se je zibal in brnel visoko v ozračju. — »Opazujejo, ha!« — Zaropotale so strojnice. Zrakoplov se je izgubil nekam nazaj. »To so vse lepši prividi, kot so bili oni, ki sem jih gledal še včeraj, ha, prividi sreče in mojih bodočih otrok. Hvala ti, prijatelj zdravnik, ki si se povrnil in mi razodel vse in mi dokazal vse, ko sem ti hotel za tvoje besede pognati svinec v možgane. Odslej bo tukaj vse lepše in prijaznejše. Odslej bom imel noč in dan ljubico ob sebi. Igral se bom z njo in božal jo bom noč in dan, to ljubico, ki mi ne bo nikdar nezvesta, ki me ne bo izdala nikdar. Ha, v večnem objemu si bova — na vekomaj.«

Inženjer se je vrnil z vrha v kaverno. Poiskal je slugo in mu izročil pismo. »Prej izgubi glavo, kot izgubiš to pismo in izroči ji pozdrave, si razumel!«

»Naj vam prinesem odgovor?«

»Odgovoril sem si sam. Izgini!«

Odšel je v spodnjo globenico k zdravniku. Stisnil mu je roko. »Odposlal sem pismo. Koliko je ura?«

»Pol dveh,« je odvrnil zdravnik in gledal s sočutjem na prijatelja. »Prosim te, ne glej me tako. Sedaj ni več potrebno, da bi me gledal tako. Z gore je danes prekrasen razgled. Pojdi z menoj nazaj proti vrhu!«

Dala sta si roke pod pazduho.

»Si zadovoljen s kaverno, ki sem ti jo zgradil. Si dobro uredil ambulanco v njej?«

»Zidovi se ne bodo zrušili, toda zdi se mi, da bi bilo deset takih kavern premalo. Strašno si že utrdil in utrjuješ to goro in prav radi tega bo samo ena kaverna za prvo pomoč ranjencem premalo. Če bi ne utrdil tako, bi se vse poprej in hitreje končalo. Manj bi bilo mrtvih in ranjenih. Tako pa bodo le sto ur več deževale granate, bo le več naskokov, več mrličev in mi ne bomo imeli ničesar od tega! Kako naj končno, če bi prav ostala Grmada, zmagamo one, ki so v zaledju.« »Molči,« je zaklical inženjer. »Daj mi čutarico! Imaš še žganja v njej? Žejen sem.«

»Tu je čutarica! Vem, da nisi žejen vode, ampak pozabljenja.«

»Ne pozabljenja! Kaj mi govoriš!« — Nagnil je in izpil do polovice. — »Kaj mi govoriš? Kaj si rekel poprej? Naj bo sto in sto tisoč mrličev več. Ni res, kar si rekel. Odbijmo najprej te! V ozadju pa je pričelo vreti med ljudstvom. Preveč so stisnili okove, preveč so pljunili narodu v dušo, zato jih bo narod sam odvrigel, kot da bi bili pleve. Jaz pa — ali ne vidiš teh obzorij? Ali ne vidiš Adrije, ti sinji živi valovi bodo naša vrata, ali ne vidiš Devina, ki nas opominja, Timave, ki kipi kot naša misel iz silnih skalnatih pokrajin. Glej — bele hiše — do samega obzorja bele hiše. Tisoč družin je v teh belih hišah — tisoč mater, tisoč otrok. Kaj nam bi pokrajine brez belih hiš, brez mater in otrok. Glej in poslušaj me. Zato bom utrdil Grmado, da ubranim one tam pred oskrumbo, da jih rešim smrti. Ne bodo skrunili naših žena, ne bo nečisto to, kar bo rojeno iz njih. Grmada bo zmaj, ki bo žrl tiste, ki so stegnili roke proti belim hišam. Mladi z njenih hrbtov pa se bodo povrnili potem domov in očistili gnezdo. Daj mi še čutarico. Pil bom. Ti govoriš o pozabljenju. Ti nočeš piti? Bom izpil sam in ti vrnil žganje v kaverni.«

Inženjer je pil. Potem je počasi odprl torbo in privlekel sliko iz nje.

»Ti misliš, da pijem radi pozabljenja, da mi je ta temna senca preteklih dni ugrabila moč in razum. Glej — to sliko svoje prelepe ljubice bom zagnal na to pobočje. Naj jo pogazijo junaki te gore s svojimi nogami. Preko nje bodo drveli v naročje svobode. Od te slike ne bo ostalo nič drugega razen z ilovico zamazan papir.«

Vrgel je sliko med kamenje in gledal potem s svetlimi očmi, ki so žarele polne ognja, v zdravnika.

»Ti misliš, da nimam več ljubice. O, moja ljubica je čista in ne bo smela biti onečaščena. He, prijatelj, ljubim jo strastno. Nje mi ne bo nihče iztrgal.«

Skočil je k skali, ki je kipela visoko iz vrha in jo objel. Sunil je vanjo, kakor da bi hotel zamajati goro. Lepo, koščato silno telo je obviselo kakor spojeno s skalo, oči inženjerjeve so svetile v strastni ljubeznipolni lepoti.

Potem je planil nazaj k zdravniku in mu zastrmel prav od blizu v obraz. Ustnice so mu lahno trepetale. Zašepetal je: »Motiš se, če misliš, da sem blazen. Pel bi, vriskal bi, hej, prijatelj moj, objemi me! Morda bo tudi tebi usojeno, da boš doživel rajsko silo te divne strasti. V zenicah ti berem, da me razumeš. Zgradil ti bom še dve kaverni! Na najino zdravje, prijatelj, hej!«

Izpil je še ostalo žganje. Zagrabil je zdravnika za roko in odhitela sta navzdol. »Hej, je moj sluga odšel?« — »Odšel je.« Na njegovo povelje je zapel signal. Iz temnih rovov se je prikazalo tisoč teles. Počasi, prihuljeno so se vlekli z motikami, krampi na ramah. Inženjer je zarjovel nad njimi; planil je k eni trumi, k drugi. Kosmati obrazi so zastrmeli vanj pol plašno, pol divje.

Razgibale so se mrke trume, kakor da bi udarila vanje moč iz nezmagljive duše. Zapeli so krampi, motike, zabrnili so kompresorji, po pobočju so zagrmele mine. Solnce je žgalo, žgalo vse popoldne. Od zapada so se prikradli zrakoplovi pod nebo. Kakor temna senca je letal inženjer po rebrih. Povesod, kamor je planil, se je podvojilo delo. Ob vznožju se je trudil zdravnik pri tistih, ki so omagali, ali jih je omamila solnčarica, ali jih zadel strel, ki ga je poslala strojnica izpod neba.

Tik pred glavnim napadom je bil zdravnik ubit. Toda še tisto uro so dospeli trije novi in se razdelili po svojih kavernah. O inženjerju so pa rekli, da je poblaznel. Ukazano mu je bilo, naj se umakne s pionirji v ozadje na planoto in tam utrjuje položaje. Inženjer pa ni izpolnil povelja. Svoje čete je odposlal, sam pa se je postavil v rov in streljal na ordonanca, ki je ponovno pritekkel s poveljem k njemu. Ordonanc je zbežal. »Povej jim, naj ne utrjujejo postojank v ozadju. Grmade ne bodo zavzeli,« je klical inženjer za njim. Vendar se sedaj ni več smejal kakor v trenutku, ko je streljal. Nenadoma se nihče več ni menil zanj.

Zarja vzhajajočega solnca je silila skozi odprtine v rove in slikala krvavordče lise na ilovnata tla. Vojaki, ki so stopali sem in tja skozi te čudne žarke, so zažarevali v njih kot ogenj in zopet ugašali v sence. Ob stoterih linicah so stali drugi, čakali in strmeli s spačenimi obrazi neprestano nekam naprej. Puške so jim nepremično brez trepeta ležale v krčevito stisnjenih dlaneh. Silna groza, ki je naraščala od hipa do hipa, ni mogla ubiti teh strašnih ljudi, ki so se s smrtjo v rokah blazno rogali smrti. Izstrelki so gnali gruče kamenja v zrak. Tu in tam je prodrlo v rov in pognalo v zrak s kamenjem in zemljo gručo ljudi. Drugi, ki so ostali živi, so bežali po rovu molče ali s tulečim glasom. Inženjer jih je opazoval z zaskrbljenim obrazom. »Rove mi rušijo,« je zdaj pa zdaj zamrmral in stegnil roko, da bi zaustavil tiste, ki so bežali. »Tam se ustavite! Tam ne morejo porušiti.« Sklonil se je in nežno pobožal vojaka, ki se je ves krvav in zamazan zgrudil poleg njega. Skozi linice so videli, kako je udarjalo med zarjavele žice. Kdaj se pokažejo postave z železnimi šlemi pred njimi? Peklensko bobnenje je rastlo od minute do minute in se spremenilo popoldne v strahovito simfonijo uničevanja in smrti. Inženjer Radovan Kastelic je pričel peti. Vojaki ob njem so se za hip okrenili in zastrmeli v njegov obraz. Nad stropom se je razletela mina. Strop se ni vdal. Inženjer je zavriskal in kričal:

»Grmada gori, a ne zgori,
bo ogenj ugasila kri,
ha, ljubica moja, kri...«

Pel in kričal je besede naprej in naprej. Zenice so mu gorele v blazno lepem prividu ob silno lepi ženi, ki je razprostrla orjaške roke, objela Kras in čuva bele, bele hiše in čuva tisoče duš. Tam so žene — oči so jim modre in čiste kot sinje nebo nad pokrajinami, kot živo morje za bregovi — tam so otroci — žive rože na zelenih širokih tratah pomladi — tam cveto vinogradi za zlato in rdeče vino...

»Hej, Grmada gori, a ne zgori...«

Pel in kričal je strahotno lepe besede, polne strasti, polne upora. Že nekaj dni ni pil ne jedel, a ni čutil gladu ne žeje, kot da se je vse telo spremenilo le v dušo polno koprnenja po zmagi. Kdaj pa kdaj se je zasmejal — v teh nasmeških je bilo toliko velike in čiste ljubezni.

Zdajci so se tam po pobočju prikazale železne čelade. Blazen vrisk je planil po rovih. Zaprasketale so puške in strojnice. Ljudje z železnimi čeladami so se rušili, so udarjali s čeljustmi ob tla — od minute do minute je bila smrt strašnejša, silnejša — a bilo jih je tisoč in tisoč. Kot iz nevidnosti so se porajali na novo v širokih trumah in padali so v trumah ves dolgi popoldan. — pa jih je bilo vedno več, tisoč in tisoč. Nekje v rovu, nekje prav blizu se je zrušil strop. Inženjer je zavpil, skočil v kot, zgrabil kup ročnih granat v naročje in zdrvel iz rova. Vojaki so zavriskali in planili za njim. Inženjer se je ustavil nad okopom vrh grebena. Trenotek še je zastrmel nad pokrajino, za hip je nezmagljiva bolečina zasekala v njegovo dušo. Tudi za Grmado so že gorele prve bele hiše. Dim se je visoko kotalil skozi plasti ozračja prav gori mimo Grmade, ki je tudi sama gorela. In tam je kipel zopet v nebo Devin, v solncu zlata skala, pred Devinom Timava, v solncu zlata reka, pred Timavo morje, v solncu zlato morje, tam v ozadju Kras, v solncu zlati Kras, vsepovsod pa hiše, v solncu zlate hiše. A solnce je tonilo v morje. V njegovem čaru in v ognju Grmade je stal inženjer na vrhu. Tonilo je solnce, ogenj je naraščal, je rastel in se valil v samo nebo. Grmada se je tresla v peklenskem hrupu. Inženjer je metal granate iz naročja. Poletavale so v črnih črtah v trume pod njim. Inženjer je zavriskal, zavriskali so vojaki njegovih rovov, ki so se naenkrat zbrali ob njem in metali smrt iz svojih rok.

»Ha, moja ljubica se ne vda nikdar...«

Od daleč je šinilo skozi zrak in mu razbilo telo v eni sami tisočinki sekunde, a vojaki, kot da so še slišali krik, kot da je zakričala duša, ki je zdrvela tja nekam visoko nad Kras.

»Grmada, ljubica, Grmada!«

Potem je utonilo solnce za široke vode in črna noč je zakrila goro, to uporno goro, ki je ni bilo mogoče zavzeti.